

GENT GRAN, FAMÍLIA I ATENCIÓ SOCIAL EN LES SOCIETATS (POST) MODERNES

ASTRID LINDSTRÖM

Consultora especialitzada en temes de política social i serveis socials. Llicenciada en Ciències Socials per la Universitat d'Estocolm

Canvis en les estructures familiars i els sistemes d'atenció social

En el discurs públic es tendeix a oblidar el fet que l'envelliment de la població és un fenomen social en què es combinen la longevitat i la baixa natalitat.

Al nostre país, per exemple, fins ara no s'ha donat la mateixa importància a les repercussions de la davallada de la natalitat que a les de la longevitat creixent. I en referència a la família, fa l'efecte que no s'ha prestat prou atenció a la situació real ni al procés de transformació profunda que està vivint¹.

Aquest fet és força paradoxal, ja que al nostre país, i als països mediterranis en general, es tendeix a donar una gran importància a la família com a institució, almenys en l'àmbit del mite o el discurs.

Des del punt de vista d'un plantejament estratègic, la qüestió clau és saber si les premisses respecte a la família inherents en el "model mediterrani de benestar" es poden considerar vigents en la societat actual o sostenibles en el futur, ja que hi ha estudis i experiències que desmitifiquen la concepció tradicional de la família mediterrània.

La baixa natalitat i les llargues llistes d'espera a les residències fan pensar que moltes famílies ja no es veuen capaces d'assumir les responsabilitats d'atenció dels fills i dels pares grans, i fer compatibles aquestes responsabilitats amb les que s'imposen en el mercat de treball.

L'estudi: *Les dones catalanes a la família del 2000* (Institut Català de la Dona, 1994), encara que no és actual, ens

pot donar una idea de quina concepció té la població catalana de la família i les seves condicions de vida. L'estudi va demostrar que més de la meitat de la població catalana (53,2%) considerava que la família està en crisi. Ho afirmaven el 73% de les persones més grans de 65 anys, el 64,5% de les persones de 50-64 anys, el 49% de les persones de 30-49 anys i el 37,5% de les persones d'entre 15 i 29 anys. Quant als motius de la crisi, destacaven els següents: manca de treball (14,55%), manca de relació entre pares i fills (12,9%), qüestions econòmiques (12,4%), pèrdua de valors/tradició (5,3%) i d'altres.

Pel que fa al nombre ideal de criatures, el 72,4% de les persones enquestades considerava que l'ideal era tenir-ne dues; el 17,3%, tres, i el 5,5%, una de sola. Només el 0,5% creia que l'ideal era no tenir-ne cap.

Les principals dificultats per a una dona a l'hora de trobar o mantenir una feina remunerada eren: tenir fills o filles petits (68,7%); la dificultat de mantenir la doble jornada (34,0%), la poca receptivitat femenina dins el món del treball (26,9%); el nivell de formació (18,8%); la poca comprensió per part de la parella (13,7%); el fet de no haver estat educades per al treball competitiu (10,1%); la dificultat de reciclar-se (8,3%).

Pel que fa a la separació i el divorci, hi estaven a favor el 70%, la majoria gent jove i adulta d'entre 15 i 49 anys, residents a l'àrea metropolitana de Barcelona, d'estrat social alt, sense diferències de gènere. Hi estaven en contra les per-

sones més grans de 65 anys de classe social baixa, amb estudis primaris, sense diferència de gènere.

En les decisions familiars, hi participaven més els joves (3,2 en una escala de 0 a 5 punts) que no les persones grans (2,8 punts sobre 5 possibles).

El 58% de la població, sense diferències de gènere, manifestava que considerava negativa la convivència dels avis i àvies amb la parella i els seus fills i filles, principalment les persones de classe social mitjana i alta que viuen a l'àrea metropolitana de Barcelona. Els motius assenyalats eren: la manca d'intimitat (15,4%), que cadascú ha de viure la seva vida (14,9%), que es fiquen entre els fills i la parella (11,8%), que són diferents formes de pensar (10,9%), la convivència difícil (8,0%), que molesten/destorben (3,3%), i els problemes d'espai (0,8%).

El 42% opinava que aquesta convivència és positiva, especialment les persones amb residència a l'àmbit rural, sense diferència entre homes i dones. Motius: aporten experiència/consells (10,9%), la unió familiar és important (10,0%), ajuden els fills que treballen (7,8%), ells van tenir cura de tu abans (4,8%), donen estima (3,7%), no s'han de portar als casals (2,5%), d'altres (7,3%).

Aquest estudi confirma que la concepció de la família no és el que era.

Tendències demogràfiques i socials a Catalunya

L'esperança de vida de la població catalana és de 73,95 anys per als homes i

de 81,4 anys per a les dones. No obstant això, la proporció de gent gran a Catalunya (14,3%) encara és baixa en comparació amb la d'altres països europeus (a Itàlia, 14,8%; a Gran Bretanya, 15,8%; a Suècia, 17,3%) (INE i *Butlletí Epidemiològic de Catalunya*, 1999).

D'altra banda, l'índex de natalitat a Catalunya és dels més baixos del món! Només el superen algunes regions del nord d'Itàlia. Els altres països mediterranis presenten el mateix patró de natalitat molt baixa.

El passat recent demostra que als països del nord d'Europa, les transformacions demogràfiques, a conseqüència de la variació en els índex de mortalitat i fecunditat, es produeixen de manera gradual, mentre que a Catalunya, i en general als països del sud d'Europa, els canvis són molt més ràpids, tant pel que fa al temps com a les variacions del nivell. S'espera que el ritme es continuarà accelerant i que les proporcions de gent gran que s'assoliran en un futur proper seran més elevades que les dels altres països europeus (INE i *Butlletí Epidemiològic de Catalunya*, 1999, ob. cit.).

Els països d'Europa que presenten un augment més gran de la proporció de gent gran i, al mateix temps, una natalitat més baixa són: Espanya, Grècia, Itàlia i Portugal.

Al nostre país sembla que s'estigui produint les darreres dues dècades el mateix fenomen que va tenir lloc a Suècia durant els anys vuitanta i principi dels noranta. És a dir, el ritme de creixement de les persones grans i especialment de

les molt grans s'accelera al mateix temps que les generacions del *baby boom* espanyol i català van arribant a l'edat de tenir fills, però amb taxes de natalitat inferiors que de les generacions del *baby boom* suec. És a dir, hi ha un percentatge més gran de tot un grup d'edat al nostre país —especialment el que ara té de trenta a trenta-nou anys— que, en contra de les projeccions demogràfiques, encara no ha tingut cap fill i que aviat serà massa tard poder tenir-ne per les vies naturals².

Hi ha altres dades (INE, 1999) que són alarmants al nostre país relacionades amb el grup d'edat de 18 a 39 anys, ja que aquest grup mostra un índex més alt de mortalitat en accidents laborals i de trànsit que als altres països europeus i que, si es té en compte també la incidència de malalties emergents com la sida, l'anorèxia nerviosa i les morts provocades pel consum de drogues, fan pensar que cal prestar més atenció a les condicions laborals, socials i estils de vida/hàbits destructius dels joves.

Per afrontar el fenomen de l'envelliment progressiu de la població, sembla que es pot afirmar que fan falta polítiques i serveis més adaptats a les necessitats reals, no només de la gent gran, sinó de les famílies en general a mesura que van apareixent durant les diferents fases del cicle vital.

Sostenibilitat del "model mediterrani de benestar"

Pel que fa a la gent gran, es preveu que en un futur proper mancaran perso-

nes que en tinguin cura. Hi influeix el fet que les dones es van incorporant progressivament al mercat de treball i comencen a tenir més formació en tots els nivells de l'ensenyament, fins i tot més que els homes (*Xifres INE*, 1/2000), que hi ha divorcis i separacions, ruptures i formació de noves parelles amb fills i néts de pares i mares diferents, també a Espanya i a Catalunya.

Així doncs, ens trobem davant d'un procés de canvi molt complex amb repercussions socials, legals, econòmiques i sentimentals (Beck, 1998). Aquest procés afecta els patrons de comportament de les famílies i els rols tradicionals assumits pels homes i les dones.

Si les dones en edat fèrtil d'avui no tenen fills serà menys probable que estiguin disponibles o disposades a fer-se càrrec dels seus pares més endavant. I vist el fenomen a més llarg termini, qui es farà càrrec d'elles quan siguin grans, i qui cotitzarà per a les pensions futures?

La immigració podrà resoldre tots els problemes? Quins problemes nous plantejarà el fet immigratori i com afectarà l'estructura i el comportament de les famílies? Com afectarà la concepció de la família mediterrània?

La primera meitat de la dècada dels noranta ha estat marcada també a Espanya i Catalunya per la dificultat d'accés dels joves al mercat laboral i a un habitatge accessible en termes de cost i que s'adeqüi a les seves necessitats, així com també per la creixent competitivitat i pels esforços per aconseguir i/o mantenir el lloc de treball de joves i adults.

Aquesta situació haurà anat consumint les energies de les famílies, provocant-los estrès i una sensació real d'inseguretat o de manca de temps, que contribuirà a dificultar encara més l'assumpció de les responsabilitats de cura dels fills i/o dels pares grans. Actualment l'atur registrat a les oficines de l'INEM a Espanya torna a augmentar, tot i que la contractació és superior que en èpoques anteriors (*El País*, 10 de març de 2002). L'esforç per comprar un habitatge a Catalunya va representar un 59,12% de la renda familiar bruta el primer trimestre del 2001 (*El País* i Ministeri del Foment, 2002)³, això fa pensar que continua sent difícil per als joves d'emancipar-se i tenir els fills que desitgen.

Pel que fa a l'oferta de serveis per a la gent gran al nostre país, hi continua havent pocs serveis intermedis com centres de dia, serveis domiciliaris, habitatges adaptats amb serveis personals incorporats, de manera que en realitat només hi ha dues opcions viables per a les famílies en les quals els fills de la persona gran treballen: assumir la responsabilitat de la cura de la persona gran dependent a plena jornada, o fer que ingressi en una residència.

La poca flexibilitat i la manca de sensibilitat dins el món de treball per les necessitats de les famílies amb persones dependents a càrrec reforça la tendència a optar per la residència. El predomini de la iniciativa privada en la provisió de serveis i equipaments per a la gent gran també la reforça, pel fet que és més difícil generar economies d'escala i, per tant,

beneficis en la provisió de serveis alternatius a l'internament. En una residència és possible realitzar els serveis en cadena, però, per exemple, en la provisió de serveis a domicili, això és gairebé impossible, pel fet que els domicilis de les persones per atendre es troben dispersos i els processos de treball són discontinus per definició. El centre de dia pot ser una alternativa, sempre que els horaris s'ajustin a les necessitats de les famílies i es pugui resoldre el tema del transport, que en molts casos representa un cost afegit inassumible. Pel que fa als blocs d'habitatges adaptats amb serveis personals incorporats (atenció personal, serveis d'àpats, neteja, bugaderia, vigilància, infermeria) és possible realitzar el treball en cadena gairebé igual que en una residència, i per aquesta raó és l'alternativa cost-efectiva millor en molts casos. És per això, entre altres motius, que els governs d'un nombre creixent de països opten cada vegada més per invertir en aquest tipus d'equipaments.

Sobre la crisi de l'estat de benestar i els mites sobre "la bona societat"

Així doncs, sembla que es pot afirmar que el debat sobre la viabilitat i la legitimitat de l'estat de benestar reflecteix l'existència d'un desajust i la presència de molts interessos en conflicte. Alhora demostra que hi ha un consens bàsic: la necessitat de reforma dels sistemes de benestar construïts en el passat i sobre unes bases que han canviat profundament (Comissió Europea, 1997).

Alguns autors assenyalen (Peter Leonard, 1997), que el debat sostingut sobre la crisi de l'estat de benestar no sols és un reflex de la primacia dels postulats economicistes, del pensament denominat "únic" o dels dictats dels mercats mundials liberalitzats, sinó que és alhora un reflex d'una transmutació gradual dels valors i les condicions de vida, que genera diferents manifestacions contraculturals que posen en qüestió no l'Estat, sinó les seves formes d'intervenció.

Alhora que el futur es presenta més incert pel que fa a la capacitat o la disposició dels estats de garantir el benestar material, hi ha, segons aquests autors, una tendència creixent a concebre "la bona vida" i "la bona societat" des d'una nova perspectiva "postmoderna" o "postmaterialista", que evidencia els nous conflictes generacionals, ètnics i de gènere, com també la tensió creixent entre el valor de la solidaritat i el valor de la llibertat.

Conflictes i tensions que han fet aparèixer reclamacions de nous drets, anomenats "de tercera generació", com ara el dret a un medi ambient sa, un hàbitat sense perills i barreres, noves formes de convivència o cohabitació, serveis personals més flexibles i adequats, i poder fer eleccions informades sobre el curs de la pròpia vida en general, per exemple, tenir dret a decidir lliurement quan, com i on morir i donar a llum, temps per cuidar el nadó o els pares grans i poder combinar el treball de cura amb el treball remunerat. Unes condi-

cions, en definitiva, que permetin escollir entre una oferta més plural de serveis, dedicacions, horaris laborals, i que garanteixin als joves el dret d'emanciparse i tenir els fills que desitgen. I a la gent gran, l'autonomia i un tracte respectuós pel que fa a la pròpia biografia i estil de vida, i a rebre l'atenció que es necessita al domicili propi, fins i tot en situacions de discapacitat, malaltia greu o terminal. Manifestacions que, si més no, suggereixen un major grau d'*empowerment* (delegació de poder) de la ciutadania davant dels sistemes de benestar, el mercat de treball, els experts, i que s'expressen també, en determinats estrats, en actituds més previsoras i privatistes respecte dels sistemes i el benestar mateix.

Moviments populars i polítiques familiars i de vellesa als països escandinaus

Tenir accés fàcil a una oferta variada de serveis personals públics, i poder combinar el treball remunerat amb la cura dels fills o els pares grans ha estat una reivindicació permanent als països escandinaus.

Durant la dècada dels vuitanta a Suècia, quan les generacions del segon *baby boom* dels anys seixanta entraven en l'edat de tenir fills i un 78% de les dones d'entre 20 i 64 anys havien aconseguit incorporar-se al mercat de treball (SCB, 2000), diversos moviments populars van reivindicar (tant per a les dones com per als homes) *time to care* (més temps per poder tenir cura dels fills o

dels pares grans), més atenció als problemes quotidians en general, i *the culture of caring* (la cultura de la cura), generalment molt poc valorada (Balbo i Nowotny, 1986). Van fer entendre que tenir fills és un bé col·lectiu, no només un desig capritxós o responsabilitat de les dones, sinó de tota la societat, tant amb vista a les generacions actuals com a les generacions futures. Van voler fer entendre, en definitiva, que tenir fills i prestar-los l'atenció que necessiten és un dret social tan important com el dret al treball, l'ensenyament, la sanitat i un habitatge digne, i que les despeses que això pot generar són una bona inversió.

No va ser fàcil. Per aconseguir la baixa pagada com a mínim un any per maternitat/paternitat, mantenint el dret de tornar al lloc de treball a plena jornada o a temps parcial, més places de guarderies a un preu accessible, van haver de fer vagues i manifestacions i, fins i tot, presentar-se als llocs de treball i a les universitats amb els fills. La resposta que finalment es va donar per part del govern va ser múltiple, amb actuacions simultànies en els sistemes de la seguretat social, laboral, habitatge i medi ambient, serveis socials. Fins al punt que cada vegada hi ha més *homes* que aprofiten el dret a la baixa remunerada per tenir cura dels fills nou nats. Avui dia, hi ha 60 dies obligatoris per als homes, que perden si no els aprofiten, de manera que fins i tot els ministres agafen la baixa per aquesta raó.

A Finlàndia i Noruega ho han fet fins i tot alguns caps d'Estat. És, segons afirmen, una experiència molt positiva

que reforça els llaços afectius amb els fills. Ningú no és insubstituïble⁴.

Tenir un fill és avui dia un fet transcendental per a les famílies joves en les societats altament desenvolupades, i una gran càrrega emocional, perquè això passa un cop a la vida, com a molt dos. S'ho pensen i repensen, de manera que quan arriba el moment desitgen un tracte delicat i respectuós durant la gestació i en el moment del part. Tenir casa pròpia és una opció cada vegada més desitjada, el lloc sens dubte més normalitzat i sovint l'únic on consideren que poden exercir la delegació de poder amb garanties, tot i que representa un risc més alt. Poder triar la guarderia i l'escola dels fills i participar en la formació de la seva filosofia i mètodes pedagògics és també una necessitat cada vegada més sentida.

Així doncs, focalitzar l'atenció en els infants, vetllar pels seus drets i descobrir la seva manera de veure els adults i interpretar el món, la ciència i la vida, i incorporar la seva perspectiva en la planificació urbanística i social, és una tendència creixent als països escandinaus, a fi de contrarestar la visió i els efectes d'una població que tendeix a l'envelliment.

A Suècia, la dècada dels anys vuitanta va quedar marcada també pel creixent nombre de persones grans i molt grans que començaven a reclamar el dret a la privacitat i l'autonomia, un entorn construït sense barreres, més participació en la presa de decisions polítiques i activitats plenes de sentit, i fins i tot van arribar a formar un partit polític propi. Van aconseguir que es fes una revisió de

l'estoc de l'habitatge i del concepte de residència, que va conduir al seu desmantellament, amb una aposta més clara per la rehabilitació i/o adaptació dels habitatges existents i la construcció, a més gran escala, de nous blocs d'habitatges adaptats amb serveis personals incorporats. És a dir, blocs d'habitatges integrats a les zones residencials⁵, ben a prop de les guarderies infantils —no en petites comunitats apartades, com és freqüent als Estats Units—, amb programes complementaris d'instal·lació d'ascensors i d'eliminació de barreres en el medi ambient, reorientació del trànsit de cotxes i la creació o l'apropament de serveis personals, comercials i de lleure. Actuacions integrals beneficines, de fet, per a tot el veïnat, amb intents de regenerar els barris i fer ressorgir els serveis que havien anat desapareixent amb l'arribada massiva de les grans superfícies comercials i d'oci allunyades de les zones residencials i la concentració dels serveis personals als macrocentres urbans.

Una aposta, en definitiva, pels “serveis de proximitat”, és a dir, per aquells serveis que ara s'estan fomentant a tot Europa amb fons comunitaris, i que va contribuir a generar nova ocupació als barris, especialment d'immigrants. Durant aquella època, a Suècia l'atur va ser dels més baixos del món, prop d'un 2,5% (*VälfärdsBulletinen*, núm. 3, SCB, 2000).

Durant la crisi econòmica de la primera part dels anys noranta es reivindicava més aviat *time to work* i un accés més fàcil als serveis de benestar a un cost raonable.

Per poder sortir de la crisi, el govern va haver de fer retalls en la despesa pública, suprimir llocs de treball en el sector públic, augmentar les taxes de copagament a les guarderies, serveis sanitaris i socials, posar restriccions a la immigració i l'acollida de refugiats polítics, i disminuir els nivells aconseguits de les prestacions socials, en general. Això va contribuir a fer augmentar l'atur i a dificultar l'accés a les guarderies infantils i els serveis per a la gent gran, cosa que aviat es va traduir en taxes de natalitat més baixes (de 2,14 fills per dona l'any 1990 a 1,57 l'any 2001) (SCB, 2002) i en una sensació d'inseguretat i de malestar per part dels col·lectius més vulnerables o amb més necessitat de serveis personals com els immigrants, la gent gran i les famílies joves (SOU, 2000: 41).

Actualment l'economia marxa bé a Suècia, i amb bones perspectives de futur. S'ha aconseguit, fins i tot, un superàvit en els comptes públics que ha permès reformar el sistema de pensions i fer-lo sostenible amb vista al futur. La població gaudeix d'un nivell de vida una mica inferior que en alguns altres països altament desenvolupats, però en condicions generalment més equitatives, tot i que hi ha una tendència creixent a la dualització. En termes generals, a Suècia el sistema de benestar no desincentiva el treball formal ni la natalitat, i això és el que es considera que el fa sostenible. La participació en el mercat de treball, tant dels homes com de les dones, continua sent de les més elevades d'Europa, amb unes taxes d'atur comparativament bai-

xes⁶. Tampoc sembla que el model de benestar afecti negativament les relacions entre els membres de la família (SOU 2001:41).

Hi ha problemes nous o no resolts, com per exemple brots de xenofòbia i un ressorgir de noves formes de masclisme en grups de nois joves.

La darrera gran reforma dirigida a normalitzar al màxim l'atenció a la gent gran, com també la dels malalts de llarga durada (el terme “malalt crònic” està en desús), es va iniciar l'any 1992. Consisteix a traspassar totes les competències en matèria de vellesa i d'atenció de llarga durada en general, dels consells comarcals (*county councils*) als municipis (excepte l'atenció mèdica). De manera que a Suècia, com també als altres països escandinaus, avui dia són els municipis els que tenen les competències i la responsabilitat financera de tots els serveis i equipaments per a aquests grups de població. Tenen la responsabilitat financera fins i tot d'aquelles estades que es produeixen “injustificadament” als hospitals i centres socio-sanitaris. És a dir, a partir de tres dies transcorreguts des del moment en què el director mèdic hagi comunicat al municipi que l'hospital o el centre no poden oferir cap valor afegit a la qualitat de vida de la persona gran o malalta de llarga durada. Aquesta responsabilitat ha estat introduïda per incentivar la creació de més alternatives a l'internament als municipis, i per solucionar el problema del bloqueig dels llits hospitalaris.

Els resultats d'aquesta reforma van ser immediats pel que fa a la reducció del

nombre de persones que ocupaven inadequadament els llits del sistema sanitari. Per als municipis això va representar un problema, perquè molts no tenien prou mitjans per atendre el nombre creixent d'altres amb suficient celeritat i/o professionalitat, i això va crear alarma social en la població.

La reforma es va dur a terme durant els anys de crisi econòmica a Suècia. Un cop superada, l'Estat ha anat aportant més recursos financers i els municipis han anat adquirint més experiència. Encara que els crítics consideren que la "desmedicalització" de l'atenció de la gent gran i dels malalts de llarga durada ha anat massa lluny, i que no s'ha desenvolupat en el moment més oportú i tampoc de la manera més adequada, hi ha una oferta més diversificada i normalitzada per a aquests grups de població. Es prioritza l'atenció a la pròpia llar (es considera una llar tot habitatge que el resident pot tancar amb clau), i s'evita crear incentius perversos que facin més rendible per al pacient o la institució ocupar una plaça més cara o inadequada o traspassar costos injustificadament d'un sistema de benestar a un altre o a la família de l'afectat. L'accés és universal, però amb taxes de copagament al punt d'accés, tant en el sistema sanitari com en el sistema de serveis socials des de fa molts anys. L'administració pública assumeix la responsabilitat de la provisió i garanteix l'equitat en l'accés i la qualitat dels serveis sanitaris i socials, tant si la provisió és pública com si és privada (Hedborg, 2001). Alguns estrats paguen

més de la seva butxaca que d'altres, però un bon nivell de qualitat és garantida a tothom per igual, de manera que el fenomen de la segmentació de la demanda en funció del poder adquisitiu amb diferents nivells de qualitat, que trobem al nostre país, especialment en el sector de la gent gran, no es dona a Suècia ni als altres països escandinaus.

Pel que fa a la gestió dels serveis socials, en la darrera dècada s'ha experimentat amb "mercats interns" a fi d'introduir mecanismes de competència interna i externa, amb resultats millors i pitjors. Actualment hi ha una tendència a introduir a més gran escala els "xecs serveis", especialment a les grans ciutats, per fomentar la lliure elecció de proveïdor per part de l'usuari, cosa que es considera que donarà, alhora, senyals més fiables de la qualitat dels serveis i dels proveïdors. Amb aquesta reforma es vol deixar d'adjudicar contractes de gestió per concurs, perquè es considera que és un procediment burocràtic, que dificulta la previsió per part dels proveïdors i que genera més costos de transacció, oligopolis, i que és una forma d'organització i gestió que fa més difícil garantir la qualitat a la població.

Adaptar la societat a les noves necessitats i demandes de la població i poder garantir la provisió i la qualitat dels serveis de benestar que necessita no és fàcil, ni s'aconsegueix en un dia. Probablement no hi ha fórmules màgiques. Els problemes associats a l'envelliment i la immigració⁷ han aparegut abans als països del nord d'Europa. Han hagut

d'esmerçar molts esforços per afrontar-los, fent noves inversions, canviant les prioritats i reorientant recursos i incentius. A Suècia, això s'ha hagut de fer fins i tot en detriment del creixement econòmic sostingut.

Nous paradigmes polítics a l'Europa comunitària: els nous jaciments d'ocupació

Cada país té els seus ideals i mites, i la història passada pesa, però a l'Europa comunitària sembla que s'imposa cada vegada amb més força la necessitat de combinar "polítiques del cicle vital" amb "polítiques actives d'ocupació". I, dins aquestes, experimentar amb "nous jaciments d'ocupació" i "serveis de proximitat" per contribuir a la diversificació i la innovació en el sector serveis, i especialment en el d'atenció a les persones, que és dels sectors en què es considera que es poden generar més ocupació i avantatges competitius en el futur.

Aquestes polítiques i serveis s'han posat en marxa als països de la Unió Europea a partir de les propostes contingudes al Llibre blanc sobre creixement, competitivitat i ocupació (1993). En aquell document, que l'anterior president de la Comissió Europea, Jacques Delors, va presentar al Consell Europeu l'any 1993, després de l'aprovació del Tractat de Maastricht, s'assenyala, en referència a l'atur estructural europeu, que no hi ha cures miraculoses i que en conseqüència no ho són "ni el proteccionisme, ni la fugida econòmica cap enda-

vant enfocada en l'endeutament públic". Tampoc no ho són "ni la reducció generalitzada del temps de treball, ni la disminució dràstica dels sous o els retalls salvatges de la protecció social per tal d'alinèar-la amb els països en vies de desenvolupament".

A partir de la constatació que s'haurien de crear quinze milions de llocs de treball nous a Europa per tal d'invertir la tendència predominant fins a aquell moment de destrucció cap a la creació, es va proposar que s'havia d'apostar per l'ensenyament i la formació al llarg de la vida laboral, augmentar la flexibilitat interna i externa, confiar més en la iniciativa local, reduir el cost relatiu del treball poc qualificat, renovar profundament les polítiques d'ocupació i, finalment, anar a trobar les noves necessitats vinculades als canvis presents a la nostra societat.

Els plantejaments comunitaris sobre els nous jaciments d'ocupació s'han mantingut des de 1993 i s'han dut a terme diversos projectes pilot als Estats membres i també a Catalunya, fins al punt que al novembre de 1997 el Consell Europeu de Luxemburg els va incloure a les Directrius per a l'ocupació (European Commission, 1997, ob. cit.).

El 1995, la Comissió Europea ja havia classificat els nous jaciments d'ocupació en quatre grans apartats: vida diària, millora de la qualitat de vida, cultura i oci, i protecció del medi ambient. I, dins aquests apartats, disset àmbits.

Les activitats que poden ser considerades nous jaciments d'ocupació són,

segons l'anàlisi realitzada per la Fundació CIDEM (1998), aquelles que tenen un àmbit de producció territorialment definit alhora que són intensives en mà d'obra. Al nostre país, el problema és que aquestes activitats es configuren generalment en mercats incomplets, bàsicament per manca d'una demanda solvent que fa poc viable l'oferta formal, per la qual cosa pot ser necessari subvencionar part del cost (el consum o la producció).

Poder adquisitiu i comportaments del votant mitjà

La dificultat bàsica amb què s'enfronten les famílies i, per tant, els agents locals que han estat experimentant amb els "nous jaciments d'ocupació" al nostre país és, segons la Fundació CIREM, que l'ingrés que obtenen les famílies pel treball propi o pensió de jubilació no supera, en molts casos, suficientment el preu que han de pagar pels serveis que necessiten: "Si el preu/hora que els membres d'una família reben del seu treball no és clarament superior al cost d'una guarderia per als fills o una plaça residencial o servei per als pares grans, es produiran al mateix temps tres fets:

1. D'una banda, es poden crear desincentius, de manera que un membre de la família renunciï al treball remunerat o redueixi la seva disponibilitat per a aquest treball (horari, localització).

2. Al mateix temps es pressionarà a la baixa el preu/hora de la persona/institució que té cura dels fills/pares grans en

detriment de la seva qualitat o la viabilitat econòmica d'aquest servei.

3. Es pot evitar el cost del servei mitjançant altres vies, especialment aprofitant l'estructura familiar i comunitària (avis, oncles, veïns) o l'economia submergida".

La Fundació CIREM assenyalava que aquests comportaments no són gens difícils de demostrar en les rendes que estan per sota de l'ingrés mitjà, franja on se situa gran part de la població. Constata que és per això que els agents locals consideren que aquests haurien de vincular-se prioritàriament a la satisfacció de les necessitats socials que difícilment poden ser satisfetes per les famílies de classe mitjana baixa (o que ho són en l'economia submergida). Especialment, perquè aquestes famílies no poden satisfer les seves necessitats acudint ni a l'oferta privada formal, ni als serveis que proporciona el sistema públic de serveis socials, ja que aquest és un sistema d'orientació residual, que es dirigeix a les rendes més baixes.

Cal afegir que la majoria d'aquestes famílies són, al mateix temps, contribuents, que si no reben res a canvi de les seves contribucions poden optar per evadir més impostos (si poden), acudir a l'economia submergida i/o canviar la intenció de vot (gir cap a la dreta). Sembla que això és el que està passant al nostre país per diverses raons. Els governs conservadors acostumen prometre reduir els impostos. Gran part de la població espanyola paga impostos al mateix temps que una assegurança

mèdica privada, la guarderia i l'escola dels fills. I més de 60 % de les places de residències estan ocupades per persones grans que paguen el cost íntegrament de la seva butxaca (Casado Marín i López Casasnovas, 2001, ob. cit.), de manera que no és estrany que grans capes de població es preguntin per què pagar tants impostos de l'Estat.

Això ha passat també a Anglaterra. Tony Blair va aconseguir guanyar el vot de l'anomenat "votant mitjà", reconeixent els problemes quotidians de les famílies, prometent millores, però sense incórrer en dèficits públics. Dins el nou programa de modernització dels serveis socials (Modernising Social Services, 1998) hi ha propostes concretes com fer més equitatius, transparents i cost-efectius els serveis socials.

A França hi ha experiències interessants relacionades amb els nous jaciments d'ocupació. Aquest és un país que té un sistema de benestar complex i fragmentat, però que ha desenvolupat una política familiar que ha aconseguit efectes redistributius sorprenents entre diferents tipus de famílies (Hill, 1996; Olsson, 2000).

Conclusions amb propostes

A Espanya i a Catalunya les polítiques familiars han estat gairebé inexistents fins ara, i els serveis per a les famílies joves i grans, poc accessibles en termes de cost o inadequats per a grans capes de població. La poca participació comparativa de la població espanyola en

el mercat de treball formal⁸ no es tradueix en taxes de natalitat més elevades, al contrari. De manera que, ara per ara, no sembla que el model de benestar contribueixi a incentivar suficientment la natalitat, ni la participació en el mercat de treball. En conseqüència, l'Estat obté menys ingressos fiscals que en altres països per redistribuir o per finançar solidàriament els serveis personals que la població necessita per poder combinar el treball formal amb les responsabilitats de cura dels fills o dels pares grans.

La Llei 39/1999, per promoure la conciliació de la vida familiar i laboral de les persones treballadores, podria contribuir a millorar aquesta situació. Casado Marín i López Casasnovas (2001, ob. cit.) assenyalen, però, que "el dret dels treballadors que s'ocupen d'un familiar dependent de reduir la seva jornada laboral i demanar una excedència sense perdre el lloc de treball, en la mesura que això va acompanyat de reduccions salarials, és una fórmula en la qual el risc de dependència es continua cobrint íntegrament a través dels recursos econòmics de la família".

Pel que fa a la nova reforma de l'IRPF, que ofereix la possibilitat d'augmentar el mínim exempt i fer desgravacions fiscals a aquelles famílies que tenen cura d'una persona gran dependent, aquests autors assenyalen: "d'una banda, ja que la mesura únicament és aplicable si la persona gran dependent conviu amb la unitat familiar que tributa, queden excloses totes aquelles famílies en les quals les atencions informals es

porten a terme sense que hi hagi coresidència. De l'altra, la quantia de les ajudes, pel fet d'estar referides a la base de l'impost, no tan sols tenen un abast monetari molt limitat, sinó que probablement finalment es distribuïran d'una manera escassament progressiva". Cal afegir a aquestes observacions que actualment hi ha propostes per part de l'oposició i dels sindicats orientades a corregir els aspectes negatius de les reformes en qüestió.

Un problema afegit és que, en general a Espanya i Catalunya, el sistema de benestar és molt fragmentat, amb competències disperses i, sovint, mal repartides entre els diferents nivells de l'administració estatal, autonòmica i local, cosa que dificulta la possibilitat de portar a terme polítiques socials integrals o transversals cost-efectives, i a mida de les necessitats dels diferents grups objectiu, i això contribueix a crear duplicitats i també buits.

Sembla que, per "visibilitzar" i sobretot per legitimar i fer més transparent, accessible, equitatiu i de qualitat el sistema de serveis socials a Catalunya, s'hauria de:

- Fer una anàlisi cost-benefici per a tota la comunitat autònoma dels diferents sistemes de benestar, a fi d'evitar, amb coneixement de causa, l'exclusió de grans capes de població dels sistemes i/o el traspàs de costos d'un sistema a l'altre o a la família.

- Tenir un catàleg de prestacions bàsiques de serveis socials i uns criteris d'accés ben definits.

– Garantir la provisió, l'equitat d'accés i la qualitat de les prestacions a tota la població, encara que alguns n'hagin de pagar la major part i d'altres no.

A la ciutat de Barcelona es pot tenir en compte, com a mesura preventiva, la possibilitat d'adaptar els habitatges de la gent gran i eliminar les barreres en el medi ambient (en el punt d'accés als habitatges, comerços, transports, serveis personals). Al mateix temps es podia estudiar la manera d'apropar-los els serveis personals, comercials, culturals i de lleure que necessiten. Avui dia es considera important que la gent gran pugui romandre al seu entorn el màxim de temps possible i, de fet, és el que desitja la majoria i el que els fa mantenir-se actius. Però la gent gran acostuma a concentrar-se a les zones on l'estat de l'habitatge és precari o poc adequat, sense ascensors o instal·lacions com lavabo, dutxa, calefacció, etc.

A més, ni la gent gran ni els professionals coneixen generalment aquelles ajudes tècniques que avui dia es poden instal·lar fàcilment en un pis, com ara:

– agafadors als lavabos per evitar caigudes;

– elevadors de la tassa de vàter amb suport per als braços per poder seure-hi i aixecar-se'n amb més facilitat;

– safates que es poden posar sobre la banyera per entrar i sortir amb més facilitat i no haver d'asseure's al fons;

– caminadors que incorporen un cistell o una safata que permet dur objectes d'un lloc a l'altre dins el pis o, fins i tot, anar a comprar si no hi ha barreres

arquitectòniques que ho impedeixin. N'hi ha que porten seient per poder asseure's una estona i descansar pel camí o mentre s'espera en algun lloc.

Totes aquestes ajudes tècniques són molt senzilles, i ja es poden trobar al nostre país a preus ajustats. Als països del nord d'Europa tenen molta acceptació, fins i tot els caminadors. Moltes persones grans passen per l'exterior amb aquests aparells i els utilitzen per anar a comprar. El disseny és modern i els colors alegres, la qual cosa els fa "esportius" i, amb això, s'evita el rebuig inicial.

Pel que fa als serveis personals alternatius a l'internament ("serveis de proximitat"), es podrien tenir en compte els anomenats "xecs serveis", que subvencionen part del cost (el consum o la producció), almenys inicialment fins a aconseguir que es consolidin més. Dins el projecte SerDom del Servei de Promoció Econòmica Local de la Diputació de Barcelona s'ha arribat a conclusions interessants sobre com fer més viables, cost-efectius i de qualitat aquests serveis que, a més, poden contribuir a generar ocupació nova en l'economia formal i fomentar la lliure elecció de proveïdor. Experiències d'altres països demostren que l'adjudicació de contractes de gestió per concurs genera més costos de transacció, oligopolis en el sector, i que en realitat fa molt difícil el control i, per tant, la garantia de la qualitat a la població.

També cal tenir en compte la possibilitat de construir habitatges adaptats amb serveis personals incorporats, i

estudiar els instruments financers més adients per incentivar la construcció, la compra o el lloguer, ja que permeten a la persona o la parella gran viure de manera independent rodejats dels mobles i els objectes personals de tota la vida i, en el millor dels casos, en els barris on s'havia viscut o on la persona gran o la parella se senten socialment arrelats. Aquests habitatges acostumen a estar destinats a la gent gran de tot un barri, ja que a la planta baixa es pot ubicar un servei de bar i restaurant, biblioteques i sales de reunions, gimnàs, fisioteràpia, infermeria, algun pati interior amb plantes i bancs, i oberts al barri. Poden esdevenir més cost-efectius que els serveis domiciliaris que es proveeixen als habitatges normals dispersos, ja que als blocs d'habitatges adaptats amb serveis, les persones que cal atendre es troben en un mateix edifici, la qual cosa facilita la creació d'economies d'escala. És a dir, un gran nombre de persones poden ser ateses "en cadena", gairebé igual que en una residència, encara que cada persona o parella visqui al seu propi apartament, i de manera independent. Acostuma haver-hi un menú d'ofertes de serveis bàsics de la vida diària a un preu subvencionat, tot i que també acostuma a haver-hi uns serveis complementaris a la carta, no subvencionats però a disposició dels residents, ja que es considera que això fomenta la lliure elecció i l'autonomia.

Les persones (joves i grans) fem generalment tot el que podem per proveir-nos dels béns que desitgem. Si no es pot aspirar a res, o no hi ha cap estímulo

de cap tipus o oferta a l'abast, ens deprimim, i perdem les facultats abans d'hora. Les persones grans no són diferents. Si hi ha serveis o altres al·licients, faran tot el que poden per obtenir-los, i amb això es mantindran més actius. També hi poden contribuir els fills. Aquests habitatges permeten realitzar activitats plenes de sentit fins al final de la vida, més privacitat, i companyia en la mesura que es desitja.

No és necessàriament una alternativa més cara, ni per a l'administració pública, ni per a la persona gran, la parella o la família extensa. En aquest tipus d'habitatge es pot atendre persones amb discapacitats i malalties greus a un cost inferior que en un hospital o centre sociosanitari. Els membres de la parella poden seguir vivint junts fins al final de la vida i a un preu més assequible que en una residència. La diferència en l'esperança de vida entre dones i homes comença a disminuir als països altament desenvolupats, de manera que és probable que això passi també al nostre país en un futur proper. Evitar la separació de la parella abans d'hora o "la paga doble" per poder estar junts no sembla que sigui demanar massa en una societat democràtica com la nostra.

A l'hora de calcular els costos, cal tenir en compte i comparar tots els costos que la gent gran dependent o amb pluripatologies acostuma generar, tant en el sistema sanitari, com en el social i d'habitatge, sense oblidar els costos que la persona gran i la família extensa paguen de la seva butxaca, ni el cost

d'oportunitat que representa per a una filla cuidadora i per la societat, en conjunt, no treballar ni cotitzar en l'economia formal.

Un altre fet que cal tenir en compte és un fenomen que s'anomena "oficinització dels barris" on hi ha concentració de gent gran. Aquest fenomen segueix una dinàmica de cercle viciós. Consisteix en el següent: la gent gran es concentra sovint als barris més antics, on l'estat de l'habitatge és precari o poc adequat, sense ascensors o instal·lacions, on hi ha barreres al medi ambient, un trànsit intens, com ara a Ciutat Vella o a l'Eixample de Barcelona, i que, tot plegat, dificulta la seva mobilitat. No pot sortir o moure's amb facilitat pel barri. Per tant, disminueix la seva presència a l'exterior, la qual cosa al seu torn fa que desapareguin el petit comerç i els serveis. S'hi instal·len cada vegada més oficines i despatxos professionals, i el barri s'especialitza en les ofertes que necessiten les oficines i les persones que transiten pel barri, els preus dels pisos comencen a augmentar. La manca de serveis i els preus en augment fan que les famílies joves tendeixin a instal·lar-se en altres zones o a la "segona corona". Tot això contribueix al fet que cada vegada sigui més difícil per a les persones grans proveir-se dels béns i el suport que necessiten. El barri esdevé desert a les nits i, amb això, més insegur, o es converteix en una zona lúdica amb tot el que això comporta.

Una aposta decidida pels serveis de proximitat podria ajudar a mantenir vius o més habitables aquests barris i atreure

o retenir les famílies joves i, amb elles, el petit comerç, els tallers i els serveis personals. Tenir en compte aquests detalls, podria ajudar a fer més habitables els barris i potenciar l'autonomia i les relacions socials de la gent gran, i fer ressorgir el comerç i els serveis que els són útils. I evitar que les famílies joves s'instal·lin en altres barris o marxin fora de Barcelona, i que la gent gran es trobi només amb oficines, discoteques i comerços afins com a veïns. Crearia un teixit social més impermeable, en el qual es podrien intentar regenerar, a més, patrons d'ajuda mútua entre les generacions, encara que no siguin parents. La mobilitat laboral creixent impedeix sovint viure a prop dels pares grans. I viure junts, segons l'estudi citat a la introducció d'aquest article, ja no és la solució preferida en un nombre creixent de famílies.

La ubicació de guarderies municipals en aquests barris podria ser una manera de començar a atraure més famílies joves i trencar el cercle viciós de l'oficinització o desertització dels barris on viu molta gent gran. En definitiva, es podria evitar que les persones grans que hi viuen es deteriorin abans d'hora, i que les famílies joves desapareguin. Si no es fa res per aturar això, la ciutat de Barcelona serà la ciutat que possiblement tindrà la població resident més envellida del món. I si no es fa res per millorar el sistema de finançament de l'atenció de la gent gran dependent, hi haurà probablement encara més economia submergida en aquest sector. Les filles no esta-

ran disponibles o disposades a fer-se'n càrrec, com fins ara. Per a les immigrants pot ser l'única sortida laboral possible, però si no cotitzen, aquesta sortida no ajudarà a resoldre el problema del finançament de les pensions. I elles, de què viuran quan siguin grans? Un altre cercle viciós. 🔑

Notes

1. La família i les seves condicions de vida ha merescut poca atenció comparativa en els debats tècnics i discursos polítics al nostre país, però actualment sembla que és un tema prioritari, que ha passat a formar part de l'agenda política i la campanya electoral ja iniciada. L'any 1999 es va aprovar la Llei de conciliació de la vida laboral i familiar (BOE, 6 de novembre de 1999), considerada insuficient per a assolir els objectius, per la qual cosa el Consell de Ministres del govern de PP va aprovar (el 8 de novembre de 2001) el Pla integral de suport a la família 2001-2004. El PSC, i més recentment el PSOE, han presentat plans de suport a la família alternatius (Yahoo! Notícies i *El País*, 20 de març de 2002).
  - BOE. Llei de 6 de novembre de 1999, de conciliació de la vida laboral i familiar.
  - Partit Popular (8 de novembre de 2001): "Aprobado el Plan integral de apoyo a la familia 2001-2004" (www.pp.es/madrid/apoyofamilia.html)
  - PSC: "Acte Farinera", Barcelona.
  - Yahoo! Notícies (20 de març de 2002): "El PSOE presenta propuesta electoral de apoyo a la natalidad" (www.es.news.yahoo.com/020320/44/1v6sd.html)
  - *El País* (20 de març de 2002): "El PSOE cifra en 3.003 millones de euros la inversión necesaria para crear un plan alternativo sobre bienestar familiar."
2. Al nostre país, el *baby boom* es va produir amb deu anys de retard respecte a la resta dels països europeus (Casado Marín i López Casasnovas, 2001), i va durar fins al final dels anys setanta (l'any 1976 comença la davallada de la natalitat), de manera que la major part d'aquestes generacions ja hauran arribat a, o superat, l'edat límit. La natalitat dels immigrants està evitant des de fa dos anys que hi hagi més defuncions que naixements (364.227 naixements de pares espanyols i 20.054 de pares estrangers) (INE, 2002).
  - Casado Marín, David; López Casasnovas, Guillem. *Vellesa, dependència i atencions de llarga durada. Situació actual i perspectives de futur*, Barcelona: Fundació "la Caixa", 2001. Col·lecció Estudis Socials, núm. 6.
3. Segons dades de la UGT, a Espanya entre 1996 i 2000 el preu de l'habitatge ha pujat cinc vegades més que la renda familiar i vuit vegades més que els sous (El País.es, 16 de març de 2002). El Govern ha promulgat el Reial Decret 1/2002, sobre mesures de finançament d'actuacions protegides en matèria d'habitatge i sòl del Pla 2002-2005, i els partits d'esquerra han aportat propostes alternatives a aquest pla.
  - El País.es (16 de març de 2002): "La vivienda sube cinco veces más que la renta familiar, según UGT. La carestía de los pisos y alquileres dificulta la movilidad laboral."
  - El País.es (24 de març 2002): "La vivienda, inalcanzable. Los precios desorbitados y la escasa ayuda oficial hacen casi imposible la compra de pisos". (S'afirma en aquest article que: "Desde 1998, en que se alcanzó el punto más bajo, el porcentaje del sueldo familiar que ha de dedicarse a pagar el techo que la cobija se ha disparado desde el 31,89% hasta el 45,6%, según el último dato oficial correspondiente a septiembre de 2001. Se calcula que este porcentaje ya se situaba en el 47,5% al final del tercer trimestre del año pasado.")
  - BOE. Reial Decret 1/2002, de mesures de finançament d'actuacions protegides en matèria d'habitatge i sòl del Pla 2002-2005.
4. A Suècia, la parella té dret a 450 dies de baixa pagada per tenir cura d'un fill nou nat. L'any 1974 es va introduir també el dret del pare de demanar la baixa pagada, i l'any 1995 es va introduir l'incentiu de la pèrdua de 60 dies dels 450, si el pare no aprofita els 60 dies, com a mínim. L'any 2001, un 22% dels pares van compartir a parts iguals amb la mare la baixa pagada per tenir cura del fill nou nat (RFV, 2001). El model de benestar suec té les seves arrels en el model de "l'economia de la població". Aquest model va ser implementat als anys trenta per resoldre el problema de "la crisi de la població". És a dir, Gunnar i Alva Myrdal (1934) demostren, ja als anys trenta, quan la natalitat era comparativament baixa a Suècia i també en altres països industrialitzats, que fer compatible producció i reproducció és l'única manera de poder garantir el creixement econòmic sostingut. Aquesta visió s'ha mantingut als països escandinaus, i ha format part de les polítiques socials universals (Hedborg, 2001), on les polítiques familiars i laborals i les despeses associades han estat considerades com una inversió en capital humà a llarg termini, en comptes de considerar-les una despesa difícil de justificar, com sembla ser la visió predominant als països mediterranis.
  - Riksförsäkringsverket-RFV. "Pappamål nått med råge", 24-timmarsmyndigheten: www.rfv.se (2001)
  - Myrdal, Alva; Myrdal, Gunnar. *Kris i Befolkningsfrågan*. Estocolm. Albert Bonniers Boktryckeri, 1934
5. Actualment a la ciutat d'Estocolm hi ha 5.500 apartaments en 51 blocs d'habitatges adaptats amb serveis per a gent gran, discapacitats i malalts de llarga durada, amb una tendència creixent a fer adaptacions addicionals (s'incorporen petites unitats de convivència per al nombre creixent de persones amb demències al mateix edifici o en un annex), segons l'article del diari suec *Dagens Nyheter* ("Fakta/Servicehus". www.dn.se, 16 de febrer de 2002).
6. L'any 1999 a Suècia un 84% dels homes i un 81% de les dones en el tram d'edat de 25 a 54 anys participaven en el mercat de treball, amb unes taxes d'atur en aquest tram d'un 5%, sense diferència entre homes i dones (Statistiska Centralbyrån-SCB. "Arbetsmarknad. Klara tal". *Välfärdsbulletinen* (2000), núm. 3. www.scb.se)
7. A Suècia hi ha prop de 9 milions d'habitants, dels quals 1,5 milions són immigrants de tot el món (representen el 11,5% de la població, dels quals el 5,3% tenen ja la nacionalitat). Un de cada quatre infants té pares procedents d'un altre país o hi han nascut. La immigració ha contribuït a augmentar les taxes de natalitat, però ha quedat comprovat que a la llarga les famílies immigrants adopten el mateix patró de natalitat baixa que la resta de la població (Statistiska Centralbyrån-SCB. "Befolkningsstatistik i sammandrag 1960-2001". *SCB-Befolkning och välfärd*, 2001. www.scb.se).
8. El quart trimestre de l'any 2001, la taxa d'activitat de la població espanyola entre 16 anys i més se situava en un 51,80%, i la taxa d'atur en un 12,96%. La taxa d'activitat dels homes se situava en un 64,19% i la de les dones en un 40,36%; la taxa d'atur dels homes, en un 9,08%, i la de les dones en un 18,66% (INE, 2002). La taxa d'activitat de les dones d'entre 25 i 34 anys és superior l'any 1997: un 70,3% de les dones en aquest tram d'edat participaven en el mercat de treball, segons estadístiques de l'OCDE (Olsson, 2000). Respecte al nivell educatiu de les dones, a Espanya hi ha més dones actualment que són llicenciades (un 59,26%) que homes (un 40,74%) (INE, 2001 Institut Nacional d'Estadística. *Notas de Prensa*, 1 de febrer de 2002).
  - Olsson, Hans. "Socialförsäkringar, jämställdhet och ekonomisk tillväxt" (2000) (Olsson utilitza estadístiques de l'OCDE en un estudi comparatiu sobre assegurances socials, igualtat entre els sexes i creixement econòmic, realitzat per preparar material de rellevància estratègica per a la presidència sueca de la Unió Europea el primer semestre de l'any 2001).
  - Institut Nacional d'Estadística. "Dejar los estudios y empezar a trabajar", Cifras INE 6/2001. *Boletín Informativo del Instituto Nacional de Estadística*. www.ine.es.

Bibliografia

Altres obres esmentades:

Institut Català de la Dona. "Les dones catalanes a la família del 2000". Barcelona: Departament de la Presidència. Generalitat de Catalunya, 1994

Institut Nacional d'Estadística. "Datos avance de la Encuesta de fecundidad 1999". *Notas de Prensa*. Madrid

Departament de Sanitat i Seguretat Social. *Butlletí Epidemiològic de Catalunya* (desembre de 1999). Direcció General de Recursos Sanitaris. Barcelona: Generalitat de Catalunya

Institut Nacional d'Estadística. "Tablas de mortalidad". *Notas de Prensa*, 1999

Beck, Ulrich. *La sociedad del riesgo: Hacia una nueva modernidad*. Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, S.A, 1998

El País (10 de març de 2002)

El País i Ministeri del Foment (10 de març de 2002)

Comissió Europea. *Making unemployment systems more employment-friendly*. Social Protection in Europe 1997. Luxemburg, 1998

Leonard, Peter. *Postmodern Welfare, Reconstructing an Emancipatory Project*. London: Sage Publications Ltd., 1997

Balbo, Laura; Nowotny, Helga. "Time to Care in Tomorrow's Welfare Systems: The Nordic Experience and the Italian Case". A: *Eurosocial*. Sèrie: "Social Concerns". Vienna: European Center for Social Welfare Training and Research, 1986

Statistiska Centralbyrån (SCB): "Falling fertility", 2002. www.demography.scb.se

Statens Offentliga Utredningar (SOU). "Välfärd, välfärdsteori och välfärdsmätning". Estocolm, Suècia, 2000

Comissió Europea. *Creixement, competitivitat i ocupació. Reptes i pistes per entrar al segle XXI*, Llibre blanc ("Informe Delors"). Brusel·les-Luxemburg, 1993

Jiménez, Eduard; Barreiro, Fernando; Sánchez, Joan-Eugeni et al. *Los nuevos yacimientos de empleo. Los retos de la creación de empleo desde el territorio*. Barcelona: Fundació Ci-rem, 1998

Cabinet Office. *Modernising Social Services (White paper)*. Regne Unit, desembre de 1998. www.doh.gov.uk/scg/wpaper.htm

Hill, Michael. *Social Policy: A Comparative Analysis*. Department of Social Policy, University of Newcastle Upon Tyne. Londres: Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, 1996, p. 55